

Hajdeja IGLIČ*

DEJAVNIKI OBLIKOVANJA KOLEKTIVNE IDENTITETE: PRIMER EVROPSKE IDENTITETE**

Povzetek. Članek obravnava dejavnike oblikovanja kolektivne identitete na primeru evropske identitete. Pri opredelitvi možnih dejavnikov, ki vplivajo na kolektivno identifikacijo, izhajamo iz socioloških teorij kolektivno posedovanega védenja, ultimativne skupnosti in ugnezdenih identitet. Poseben poudarek med dejavniki kolektivne identitete je namenjen socialnemu kapitalu. S socialnim kapitalom razumemo vključenost ljudi v družbena in politična omrežja, ki nastajajo v soseskah, prostovoljnih organizacijah, na delovnem mestu in ob različnih oblikah politične mobilizacije skozi politične stranke, gibanja in neformalno politično komunikacijo. Osrednja hipoteza, ki jo preverjamo v zvezi z vplivom socialnega kapitala, je, da socialni kapital ne vpliva samo na lokalne, ampak tudi na oddaljene kolektivne identitete, kot je evropska identiteta, in s tem posredno na podporo projektu evropske integracije. V empiričnem delu študije uporabljamo podatke iz podatkovne baze CID – Citizenship, Involvement, Democracy. Rezultati analize kažejo na hkraten pomen družbenih in političnih procesov na oblikovanje evropske identitete, pri čemer so prvi ključni predusem za določanje moči kolektivne identifikacije na splošno, drugi pa za izbor objekta identifikacije.

Ključni pojmi: kolektivna identifikacija, evropska identiteta, socialni kapital, kognitivne kompetence, zaupanje v institucije, politična omrežja

Uvod

V času ekonomske krize smo pričé strmemu porastu evroskepticizma med prebivalci evropskih držav. Ti se v vse večjem številu zavzemajo za zmanjšanje pristojnosti EU v odnosu do nacionalnih držav in za restriktivnejšo migracijsko politiko. Podpora EU je v obdobju med letoma 2007 in

* Dr. Hajdeja Iglíč, izredna profesorica na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

2012 upadla v šestih največjih evropskih državah, od tega najmanj v Franciji (za 15 %) in največ v Španiji (za 49 %) (Traynor, 2013). Raziskava Harris Poll Online pa je v oktobru 2013 opozorila, da v Franciji, Veliki Britaniji in Nemčiji, ki skupaj predstavljajo več kot polovico evropskega prebivalstva, kar sedemdeset odstotkov prebivalcev meni, da je potrebno imigrantom omejiti socialne pravice in podaljšati prepoved svobodnega pretoka delovne sile za bolgarske in romunske državljane tudi po 31. decembru 2013, ko potečejo sedanje omejitve (Barker, 2013).

Protievropska in protimigracijska stališča so postala pomemben del političnega mozaika v večini evropskih držav (Kriesi et al., 2008; Lubbers et al., 2002, 2010; Van der Brug et al., 2000; Werts et al., 2012). Politične stranke, kot so Alternativa za Nemčijo v Nemčiji, Nacionalna fronta v Franciji in Stranka svobode na Nizozemskem, gradijo na populizmu, s katerim mobilizirajo brezposelne, delavstvo in spodnji srednji sloj v boju zoper globalizacijo v vseh njenih pojavnih oblikah in posledicah – migracijah, zmanjšanju socialne varnosti, prosti trgovini, brezposelnosti itd. Evroskepticizem ne ostaja omejen samo na stranke političnega obrobja, ampak v bolj ali manj zadržani obliki vstopa tudi v politične programe zmernih strank (Burgoon, 2012).¹

Dosedanje študije poudarjajo, da je podpora EU povezana s koristmi, ki jih prebivalci evropskih držav povezujejo z Evropsko unijo. Naklonjenost EU je najti med tistimi družbenimi skupinami, ki pridobivajo z večjo odprtostjo v evropsko in globalno ekonomsko in politično okolje – to je med izobraženim in urbanim prebivalstvom višjega in srednjega sloja. Ti imajo večje koristi od prostega pretoka blaga in ljudi oziroma boljše možnosti, da uporabijo svoje človeške, finančne in socialne vire v mednarodnem okolju (Eichenberg in Dalton, 1993; Gabel in Palmer, 1995; Gabel, 1998b). V krizi, ki je še poglobila prepad med višjimi in nižjimi sloji ter močno zvišala stopnjo brezposelnosti, je zato porast evroskepticizma pričakovan, še posebej med družbenimi skupinami, ki so že doslej veljale za »poraženke« integracije. Evroskepticizem je odraz prepričanja, da evropski integracijski procesi in institucije nosijo del krivde za zmanjšanje življenjskega standarda in porast neenakosti v času krize.

Dejavniki, ki v kriznih časih pomagata vzdrževati podporo EU, navkljub močnim centrifugalnim težnjam in kritičnim ocenam dela evropskih institucij, je občutek pripadnosti oziroma identifikacija z Evropo. Pripadnost Evropi je relativno stabilen vir podpore EU, ki vsebuje elemente solidarnosti

¹ *Mudde (2013) v analizi volitev v Evropi po letu 2008 sicer ugotavlja, da se evroskepticizem v večini evropskih držav še ni prelil v politično podporo skrajno desnim političnim strankam, kljub nekaterim odmevnim primerom, npr. v Grčiji, Avstriji, Franciji, Latviji, na Madžarskem in Finskem. Eden od razlogov za to je, da je prišlo do večje absorpcije evroskepticizma v sredinsko politiko, lahko pa gre tudi zgolj za časovni zamik in bodo pravi učinki vidni šele čez čas.*

in recipročnosti, kakršne najdemo v odnosu državljanov do nacionalnih držav. In obratno, pomanjkanje pripadnosti Evropi in občutek etnične/nacionalne ogroženosti prispeva k evroskepticizmu (Deflem in Pampel, 1996; De Master in Le Roy, 2000).

Oblikovanje evropske identitete je v ospredju pričujočega članka. V sodobnih, hierarhično ugnezdenih identitetah, Evropi pripada posebno mesto. Pri tem so primordialni pristop k razumevanju evropske identitete, ki izhaja iz zgodovinske povezanosti in kulturne distinktivnosti, v zadnjem desetletju nadomestili konstruktivistični pristopi, ki se osredotočajo na vlogo aktualnih političnih in družbenih procesov za razvoj kolektivne identifikacije. Med njimi so oblikovanje skupnega institucionalnega okvira za uveljavljanje državljanskih pravic, zagotavljanje svobode gibanja in bivanja, izgradnja evropske civilne družbe, medkulturni stiki ter večja učinkovitost in odzivnost evropskih institucij.

V članku se ob dejavnikih, na katere je opozoril zgoraj omenjeni konstruktivistični pristop, osredotočamo na vpliv ožje skupine družbenih dejavnikov, ki jih označujemo s pojmom socialni kapital, na evropsko identiteto. Vitalnost civilne družbe na lokalni ravni, medosebno zaupanje, odnosi na delovnem mestu in v bivalnem okolju so vidiki socialnega kapitala, za katere navadno ne pričakujemo, da bi vplivali na tako oddaljene in abstraktne identitete, kot je evropska. V članku bomo s pomočjo socioloških teorij o razvoju kolektivnih identitet in analize empiričnih podatkov pokazali, da so tudi oddaljene in globalne identitete skonstruirane v lokalnih omrežjih ter da na njihovo oblikovanje ne vplivajo samo politični, ampak tudi družbeni procesi.

Članek je razdeljen v sedem poglavij. Uvodu sledi poglavje, v katerem prikažemo trende v podpori EU in obrat, do katerega je prišlo v obdobju po 1990. Nadaljujemo s teoretskim argumentom o kategorialnih in relacijskih osnovah kolektivnih identitet in njihovi vlogi pri razumevanju evropske identitete. V empiričnem delu, ki sledi, preverimo, kako na oblikovanje evropske identitete vplivajo različne skupine dejavnikov, s poudarkom na socialnem kapitalu.

Evropska identiteta in podpora projektu EU

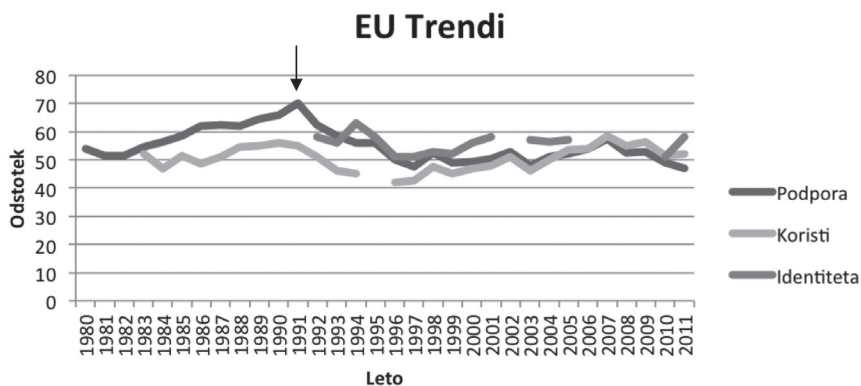
Prve razprave na temo evropske identitete se pojavijo v 70. letih prejšnjega stoletja, vendar ostajajo večinoma vpete v študije širših modernizacijskih procesov, v katerih tradicionalne kolektivne identitete na lokalni in regionalni ravni izgubljajo svoj zgodovinski pomen v primerjavi z identitetami na nacionalni in nadnacionalni ravni (Deutsch, 1966; Inglehart, 1970, 1977). Razlogov za to, da vprašanje evropske identitete ni bilo deležno večje pozornosti že na samem začetku procesov evropske integracije, je več. Med

njimi vsekakor izstopa dejstvo, da je bila evropska integracija sprva projekt elit, ki je šele veliko kasneje postal tudi projekt evropskih državljanov. Obveljalo je tiho prepričanje, da je razvoj evropske identitete treba videti kot spontan rezultat procesov ekonomske in politične integracije, in ne kot njihov pogoj. V programskem članku za postfunkcionalistični pristop k razumevanju evropske integracije pa Hooghe in Marks (2008) opozarjata, da je v zadnjih dveh desetletjih prišlo do velikih sprememb v empirični realnosti evropske integracije, ki kličejo po novih teoretskih osmišljanjih procesov integracije. Pri tem imata v mislih vse večjo politizacijo državljanov, ko gre za vprašanja Evrope. Politični konflikt glede Evrope je danes umeščen v domači politični konflikt in s tem tudi vse bolj odvisen od mobilizacije političnih strank, ki vprašanje integracije artikulirajo ne le kot ekonomsko, ampak tudi kot kulturno vprašanje. Kriesi et al. (2006) ugotavljajo, da so v obdobju od leta 1970 do 2000 ekonomske vsebine vse manj prisotne v strankarskem tekmovanju za volivce, medtem ko v ospredje prihajajo vprašanja identitete, povezana z imigrantsko in drugimi evropskimi politikami.

Naraščajoč pomen evropske identitete za razumevanje integracijskih procesov se potrjuje tudi empirično. Vse do maastrichtskega sporazuma leta 1992 je veljala ugotovitev, da je množična podpora članstvu v EU odvisna predvsem od instrumentalnih dejavnikov. Ne glede na to, ali so raziskovalci proučevali makroekonomske trende v državah članicah EU ali zgolj percepcijo individualnih koristi in prednosti, se je v vseh primerih pokazalo, da podpora EU raste s koristjo, ki jo prinaša članstvo v EU. Podpora EU je bila močno povezana z gospodarsko rastjo, inflacijo, stopnjo brezposelnosti in deležem zunanje trgovine s članicami EU (Eichenberg in Dalton, 1993; Anderson in Reichert, 1995; Gabel in Palmer, 1997; Anderson in Kaltenthaler, 1996; Bednar et al., 1996; Gabel in Whitten, 1997; Gabel, 1998a).

Glede na trend rasti podpore skozi 80. leta (slika 1) je veljalo prepričanje, da bo maastrichtska pogodba iz leta 1992 prinesla le še dodaten zagon podpori evropskim procesom integracije. Zgodilo se je ravno nasprotno. Podpora članstvu v EU je tik po podpisu pogodbe drastično upadla. V literaturi je omenjenih več možnih razlogov za njen padec: od tega, da se je Evropska unija širila prehitro in v prekratkem času, do neenotne zunanje politike EU do Balkana in Bližnjega vzhoda ter pomislekov v zvezi s posameznimi politikami EU. Najbolj verodostojna je prav zadnja trditev. Študija Eichenberja in Daltona (2007) je namreč pokazala, da je podpora državljanov za nadaljnjo integracijo po letu 1990 upadla le na določenih področjih. Med njimi izstopajo področja, povezana z družbeno redistribucijo (denarna valuta, zdravstveno in socialno varstvo, davek na dodano vrednost) in nacionalno identiteto (izobraževanje, radio in televizija). Ta področja naj bi po mnenju večine prebivalcev še vedno ostala v pristojnosti nacionalnih držav.

Slika 1: EVROPSKA IDENTITETA, PODPORA ČLANSTVU IN KORISTI OD ČLANSTVA V EU

Opomba: Eurobarometer se izvaja dvakrat na leto. Kjer so na voljo rezultati spomladanskega in jesenskega merjenja, je za izbrano leto izračunano povprečje obeh merjenj. Podpora EU je merjena z vprašanjem: »Ali menite, da je članstvo v EU za našo državo na splošno dobro/slabo/niti dobro niti slabo?« Na sliki je prikazan odstotek tistih, ki so odgovorili z »dobro«. Koristi od članstva so merjene z vprašanjem: »Upošteva je različne stvari, ali bi rekli, da je članstvo v EU naši državi koristilo/ni koristilo/niti koristilo niti ni koristilo?« Prikazan je delež odgovorov »koristilo«. Tretje vprašanje sprašuje: »Ali se v bližnji prihodnosti vidite kot (narodnost)/(narodnost) in Evropejec/Evropejec in (narodnost)/samo Evropejec/nič od tega?« Odstotki prikazujejo delež tistih, ki so izbrali odgovor (narodnost) in Evropejec, Evropejec in (narodnost) ali samo Evropejec.

378

Spremembe v post-maastrichtskem obdobju avtorji pojasnjujejo s pomočjo dvostopenjskega modela (Hooghe in Marks, 2004; Kriesi, 2008). V procesih integracije je naprej prišlo do strukturnih napetosti, ker velikih sprememb v prenosu pristojnosti iz nacionalne na evropsko raven ni spremljal razvoj kolektivnih identitet. V naslednjem koraku je prišlo do izrabe teh latentnih oziroma strukturnih napetosti s strani političnih akterjev v nacionalnih političnih arenah. Strukturni konflikti so dobili svoj politični izraz, ko so bili organizirani in mobilizirani s strani kolektivnih političnih akterjev. Dvostopenjski model se pogosto uporablja tudi za pojasnjevanje povečanja podpore radikalnim desnim političnim strankam v evropskih državah (Kitschelt in McGann, 1995; van der Brug, Fennema in Tillie, 2005; Kriesi et al., 2006). Kriesi et al. (2006) tako menijo, da so strahovi pred izgubo nacionalne identitete danes močnejši dejavnik evroskeptičizma kot ekonomski interesi.

Kategorialne in relacijske osnove kolektivnih identitet

Razprave o teritorialnih identitetah, med katere sodi tudi pripadnost Evropi, temeljijo na teorijah nacionalizma in razvoja nacionalne države, v katerih je nacionalna skupnost razumljena kot zamišljena skupnost (v ang.

imagined community), ki ni vkoreninjena v medosebne odnose in socialna omrežja (Anderson, 1983). Koncept zamišljene skupnosti uživa velik ugled v družbeni teoriji, kljub ugovoru, da so vsi družbeni odnosi zamišljeni oziroma konstituirani skozi simbolna sredstva ne glede na velikost skupnosti. Eden od razlogov za razširjenost koncepta zamišljenih skupnosti je, da izhaja iz dobro poznane modernizacijske dihotomije med neposrednimi odnosi, ki se vzpostavljajo v vsakdanjem življenju in majhnih skupinah, ter posrednimi, simbolično posredovanimi odnosi med anonimnimi državljani, ki nimajo neposredne medosebne izkušnje in védenja drug o drugem, si pa delijo skupen institucionalni okvir delovanja (Calhoun, 1991). Andersonova zgodovinska analiza pokaže, da je v primeru nacionalnih skupnosti za vzpostavitev pripadnosti kolektivni entiteti ključno zamišljanje povezanosti skozi homogeno kulturo, jezik in religijo ter zavedanje o skupni zgodovinski usodi, k čemur pripomorejo množični mediji in standardizirani učni načrti v šolah. Čeprav se je simbolična izgradnja nacionalne identitete odvijala hkrati z dejanskim širjenjem socialnih omrežij kot posledice širjenja gospodarskih trgov in razvoja nacionalne države, pa so bile te socialne vezi prešibke in preredke, da bi lahko ustvarile solidarnostno skupnost. Potrebna je bila tudi simbolna prezentacija, ki je stabilizirala kulturne meje, sicer le šibko določene s spreminjajočimi se socialnimi omrežji.

Oblikovanje kolektivne identitete je rezultat interakcije več družbenih procesov, kot so prezentacija podobnosti in razlik med različnimi kategorijami ljudi, mreženje in zarisovanje komunikacijskih meja ter razvoj pripadnosti in solidarnosti. Termin kolektivna identiteta se v družboslovni literaturi uporablja v povezavi z vsemi tremi omenjenimi procesi, kar vnaša v razpravo nejasnost in je nekatere celo privedlo do sklepa, da je koncept kolektivne identitete zavajajoč (Brubaker in Cooper, 2000). V teoriji zamišljenih skupnosti, ki so simbolno skonstruirane okoli posrednih vezi, velja, da je ključen element za vzpostavitev solidarnosti kulturna distinkcija. Nasprotno pa v relacijskih solidarnostih, ki temeljijo na medosebnih omrežjih in neposrednih vezeh, kategorialna pripadnost članov skupine ni konstitutivna za pojav solidarnosti. Kadar se oba načina kolektivne identifikacije kombinirata, govorimo o katomih, v katerih prihaja do večjega prekrivanja kategorialnih in omrežnih meja (v ang. *catnet*) (White, 1992). Katom je skupina ljudi, ki jih zaznamujeta tako kategorialna pripadnost kot tudi omrežna povezanost. Ker gre za dvakratni sistem povezanosti, so občutja solidarnosti v takšnih skupnostih še posebej močna in iz njih izhajajoča pripravljenost za kolektivno delovanje velika.

Mnogi avtorji imajo zadržan odnos do oblikovanja evropske kolektivne identitete. Nekateri menijo, da visoka stopnja kolektivne pripadnosti, ki je značilna za nacionalne države, v primeru Evrope kot postnacionalne skupnosti ni niti nujna niti zaželena (Koslowski, 1999; Shaw, 1999).

V kritiki Habermasove vizije federalne Evrope (Habermas, 2013) tako Glendinning zapiše: »Evropska skupnost, ki bi uspela ohraniti in razvijati kulturno raznolikost ter hkrati vzpostaviti pogoje za toleranco med narodi in preprečiti bodoče vojne na evropskih tleh, ni 'šibka ideja': to je velika ideja.« (Glendinning, 2013) Na drugi strani pa Smith (1982) oblikovanje evropske identitete razume kot zaželen, a hkrati nemogoč projekt, saj ji manjkajo vsi bistveni elementi, kot so mit o skupnem izvoru, skupni jezik, religija in zgodovina. Evropa je družina različnih kultur in zgodovinskih usod.

Da bi zapolnili manko, ki izhaja iz šibke kategorialne solidarnosti, se je pozornost v zadnjem desetletju obrnila k procesom konstruiranja oziroma oblikovanja evropske identitete na podlagi paradigem državljanstva in mreženja. K rasti solidarnostnega sentimenta med državljani članicami EU naj bi prispevala socialna omrežja, ki povezujejo ljudi iz različnih držav, in evropski status državljana. Leto 2013 je bilo razglašeno za leto evropskega državljanstva, razumljeno v okvirih civilnih in političnih pravic ter aktivnega vključevanja v evropsko javno sfero. Pripadnost Evropi naj bi bila tesno povezana z javno komunikacijo in mreženjem v javni sferi, ki dopolnjuje zasebna omrežja (Calhoun, 2004).

Ker se politična in civilna participacija v največji meri odvijata na lokalni ravni, se ob tem odpira vprašanje, ali aktivno udejstvovanje v javni sferi dejansko podpira razvoj nadnacionalnih identitet, kot je evropska identiteta, ali pa zgolj pripomore k nadaljnji krepitvi identitet na nižjih ravneh. Odgovori na to vprašanje so različni, nekateri avtorji namreč govorijo o komplementarnosti kolektivnih identitet na nižjih in višjih ravneh socialnega sistema, drugi menijo, da gre za nasprotujoče procese in tekmovanje med identitetami, tretji pa, da je razmerje med njimi odvisno od vsakokratnih družbenih in političnih okoliščin.

Shils (1991) sodi med tiste, ki menijo, da je razmerje med identitetami na višji in nižji ravni družbenega sistema komplementarno. Po njegovem teoriji zamišljenih skupnosti ne upošteva pomembnega učinka vsakdanje družbene integracije oziroma lokalnih družbenih omrežij, kar se kaže v tem, da ne razlikuje med védenjem, ki je *identično posedovano* med posamezniki, in védenjem, ki je *kolektivno posedovano*. Razlika je ključna, saj nam pove, da se ljudje identificirajo s kolektivitetami – na višjih in nižjih ravneh – le, če je identifikacija kolektivno posedovana skozi vsakdanja socialna omrežja.² Izpostavljenost informacijam o EU v javnih medijih ni dovolj, da bi proizvedla občutja pripadnosti. To potrjujejo tudi zgodovinske študije širjenja nacistične ideologije v Weimarski republiki (Berman, 1997) in uporniškega

² Če so se dotedanje kritike koncepta zamišljene skupnosti osredotočale na neupravičen spregled simbolne dimenzije v neposrednih odnosih, pa Shilsov očitek meri obratno, namreč, da je prišlo do spregleda konkretne relacijske dimenzije v zamišljenih odnosih.

gibanja v pariški komuni (Gould, 1991), ki pokažejo, da je v obeh primerih solidarnost izhajala iz vključenosti v lokalna družbena omrežja.

Nasprotno pa nekateri avtorji trdijo, da so v načinih oblikovanja relacij-skih in abstraktnih kolektivnih identitet nepremostljive razlike, zaradi česar so te identitete izključujoče. Izbira ultimativne skupnosti (v ang. *ultimate community*) oziroma najvišje kolektivne identitete naj bi bila odvisna predvsem od kognitivnih kompetenc ljudi (Deutsch, 1966; Inglehart, 1970). Izobraževanje in izpostavljenost množičnim medijem, še posebej ko gre za spremljanje novic s področja politike, prispevata k rasti kognitivnih kompetenc, le-te pa so pogoj za oblikovanje abstraktnih oziroma zamišljenih kolektivnih identitet, med katere sodita nacionalna in evropska identiteta. Negativno razmerje med lokalnimi in regionalnimi identitetami na eni strani ter nacionalnimi in nadnacionalnimi identitetami na drugi strani so potrdile tudi empirične študije (Inglehart, 1977; Duchesne in Frogner, 1995). Zviševanje kognitivnih kompetenc, ki je posledica vse višje izobrazbene ravni prebivalstva, naj bi tako prispevalo k vse močnejši identifikaciji z zamišljenimi skupnostmi, med katere sodi tudi Evropa.

Tretji pristop govori o ugnезdenih identitetah (v ang. *nested identities*), kjer je razmerje med identitetami na nižjih in višjih ravneh lahko dopolnjujoče ali nasprotujoče, odvisno od družbenih in političnih okoliščin. Razmerje je dopolnjujoče, kadar identitete na nižjih nivojih uspešno opravljajo nalogo diferenciacije, identitete na višjih nivojih pa nalogo integracije (Calhoun, 1994; Brewer, 1993, 1999). Če kolektivne identitete na nižjih in višjih ravneh uspešno služijo različnim ciljem, potem je njihov soobstoj mogoč. Na primer: Diez in Gutierrez (2001) sta pokazala na soobstoj nacionalne in evropske identitete na primeru Španije, vendar sta ob tem tudi opozorila, da lahko kaj hitro pride do zavračanja višje identitete kot grožnje za nižjo identiteto. To se lahko zgodi npr. kot posledica zmanjšane zaupanja v nadnacionalne politične institucije ali pa zaradi pomanjkanja zaupanja v druge ljudi in druge kulture (McLaren, 2002).

Merjenje evropske identitete

V analizi, kjer bomo preučevali vpliv različnih dejavnikov na oblikovanje evropske identitete, bomo uporabili podatke, ki so bili zbrani v raziskavi CID - Citizenship, Involvement, Democracy v obdobju 2000–2002 v sedmih evropskih državah, ločeno za vzhodno in zahodno Nemčijo in vključujoč Švico³. Vprašalnik v raziskavi CID je z namenom merjenja kolektivne

³ V analizo smo vključili naslednje države: zahodna in vzhodna Nemčija, Nizozemska, Švedska, Danska, Španija, Švica in Slovenija. Švica je vključena v raziskavo, čeprav ni članica EU. Prebivalci Švice izražajo povprečno vrednost identifikacije z Evropo (5,8 na lestvici od 0 do 10), podobno kot Nizozemci in Švedi.

identifikacije vključeval sklop vprašanj: »V kolikšni meri čutite pripadnost soseski/kraju ali mestu/regiji/državi/Evropi/svetu?« Anketiranci so na posamezna vprašanja odgovarjali na lestvici od 0 (sploh nobene pripadnosti) do 10 (zelo visoka pripadnost).

Pri tvorjenju spremenljivke evropska identiteta smo uporabili analizo glavnih komponent, ki je v odgovorih na zgornja vprašanja razkrila dve komponenti oziroma dimenziji.⁴ S prvo dimenzijo razlikujemo med posamezniki, ki se močneje ali šibkeje identificirajo s kolektivnimi identitetami na splošno, ne glede na raven, na kateri se identiteta oblikuje. Visoka pozitivna vrednost na tej dimenziji pomeni, da se posameznik čuti močno povezan z različnimi kolektivitetami, od soseske in mesta do Evrope in sveta. Identitete na višjih in nižjih ravneh so v tem primeru komplementarne. Druga dimenzija pa razlikuje med tistimi, ki se identificirajo z identitetami na nižjih ravneh, in tistimi, ki so povezani s skupnostmi na višjih ravneh. Na drugi dimenziji imajo vsi tisti, ki se visoko identificirajo z identitetami na višji ravni (Evropa in svet), visoke pozitivne vrednosti, tisti, ki čutijo močno pripadnost do lokalnih identitet, pa visoke negativne vrednosti. Na tej dimenziji so torej višje in nižje identitete izključujoče, pri čemer predstavlja identifikacija z Evropo poseben izsek globalne identitete. Nacionalna identiteta zavzema pozitivne, a nizke vrednosti, kar pomeni, da je relativno nevtralna glede na obe tendenci, usmerjeni k lokalnim ali globalnim identitetam.

Dve komponenti, ki se razkrijeta z analizo odgovorov na vprašanja o kolektivni identifikaciji na različnih ravneh, potrjujeta predvidevanja, ki smo jih predstavili v teoretičnem poglavju. Prva dimenzija pritrjuje Shilsu (1991), ki meni, da stojijo v ozadju oblikovanja kolektivnih identitet družbena omrežja, v katerih posamezniki razvijejo tendenco h kolektivni identifikaciji ne glede na objekt identifikacije. Prvo komponento smo zato poimenovali »moč kolektivne identifikacije«. Druga dimenzija pa je v skladu s pričakovanji o izključujočem značaju identitet, na primer z Deuschovo (1966) teorijo o konkretnih in abstraktnih identitetah ali s Calhounovo (1994) teorijo o tem, da lahko pod določenimi pogoji pride do politične mobilizacije in zavračanja identitet na višji ravni, če te ne služijo svojim ciljem. Zaradi nasprotujočega odnosa med identitetami na višjih in nižjih ravneh to komponento imenujemo »objekt kolektivne identifikacije«.

V nadaljevanju bomo preverili vpliv različnih dejavnikov na vsako komponento posebej. Evropska identiteta v analizi ne nastopa kot samostojna spremenljivka, ampak je vključena v obe latentni dimenziji: v spremenljivki moč kolektivne identifikacije je evropska identiteta močna, če so močne tudi vse ostale identitete. V spremenljivki objekt kolektivne identifikacije pa evropska identiteta sovпада s prisotnostjo globalne identitete.

---

⁴ Rezultati analize glavnih komponent so podrobneje opisani v Iglič (2010a).

Dejavniki evropske identitete

V analizo dejavnikov oblikovanja evropske identitete smo vključili spremenljivke, kot izhajajo iz zgoraj opisanih teoretskih pristopov h kolektivnim identitetam. Modernizacijska teorija poudarja pomen kognitivnih kompetenc, ki jih merimo z izobrazbo in pogostostjo spremljanja političnih vsebin v medijih. Višja stopnja izobrazbe in večja seznanjenost s političnim dogajanjem prispevata k zmožnosti posameznika za identifikacijo z oddaljenimi in abstraktnimi identitetami. Za razliko od modernizacijske teorije pa teorija ugnezenih identitet razlogov za identifikacijo z različnimi identitetami ne išče v posamezniku, temveč v specifičnem družbenem in političnem kontekstu. Če posameznik ne zaupa institucijam na lokalni ali evropski ravni, bo to negativno vplivalo na njegovo identifikacijo na teh ravneh. V raziskavi bomo zato spremenljivko zaupanje v institucije uporabili ločeno za zaupanje v lokalne in zaupanje v institucije EU. Prav tako lahko na sprejemanje določene identitete in zavračanje drugih vpliva vključenost v politična omrežja, ki mobilizirajo bodisi za bodisi proti določenim identitetam. Politična omrežja bomo merili s pogostostjo diskutiranja o političnih zadevah z družinskimi člani, znanci in prijatelji, s članstvom v političnih organizacijah in organizacijah s področja »nove politike« (civilne iniciative, gibanja) ter udeležbo v neposrednih političnih akcijah (demonstracije, protesti). V to skupino spremenljivk smo dodali še politično orientacijo (levo, desno). Končno, za preverjanje Shilsovega argumenta bomo v empirični model vključili spremenljivke zaupanja v druge ljudi na splošno in družbenih omrežij: dolgotrajnost bivanja v soseski kot pokazatelj vključenosti v sosedska omrežja, čas, ki ga posameznik preživi ob nudenju pomoči drugim na lokalni ravni, obiskovanje verskih obredov, in s tem vključenost v cerkvena socialna omrežja, članstvo v prostovoljnih organizacijah in moč vezi, ki se vzpostavljajo v organizacijah, ter moč vezi s sodelavci.

Pričakujemo, da bo vpliv družbenih omrežij prisoten predvsem v pojasnjevanju prve komponente oziroma moči kolektivne identifikacije, ki je odvisna od posameznikove socialne integracije. Socialno izolirani ljudje se ne identificirajo s skupnostmi, v katerih živijo, ne glede na to, ali gre za lokalne skupnosti ali Evropsko unijo. Za izbor objekta identifikacije pa pričakujemo, da bo odvisen od razvitosti kognitivnih kompetenc, zaupanja v institucije na določeni ravni in vključenosti v politična omrežja. Zavračanje identitete na višji ali nižji ravni je posledica procesov politične mobilizacije in izgube zaupanja, kar se artikulira skozi politična omrežja.

Tabela 1: MOČ KOLEKTIVNE IDENTIFIKACIJE

	Slovenija	Nemčija-Z	Nemčija-V	Nizozemska	Švedska	Danska	Španija	Svica
Demografske lastnosti								
Starost	.17**	.12***	.15***	.07**	.08*	.05	.13***	.03
spol (ženske = 0)	-.09**	-.05**	-.05*	-.09**	-.13***	-.08**	-.08**	-.15***
R ²	.04	.02	.03	.01	.02	.01	.02	.02
Kognitivna kompetenca								
izobrazba (terciarna)	-.16***	-.01	.04	-.01	-.12***	-.04	-.09**	-.05*
branje političnih vsebin v medijih	.08*	.05*	.08*	.08**	.13***	.05	.03	.12***
R ²	.03	.00	.01	.01	.03	.00	.01	.00
Zaupanje v institucije/ljudi								
zaupanje v lokalne institucije	.09**	.27***	.27***	.03	.21***	.19***	.17***	.29***
zaupanje v institucije EU	.19***	.15***	.18***	.16***	.14***	.06*	.19***	.00
zaupanje v ljudi na splošno	.07*	.14***	.12***	.13***	.10**	.01	.01	.05*
R ²	.05	.12	.12	.12	.08	.04	.07	.09
Družbena omrežja								
čas bivanja v soseski	.10**	.16***	.22***	.11***	.15***	.22***	.10***	.14***
nudenje neformalne pomoči	.11***	-.03	-.12**	.10**	.05	.07*	.05*	.06**
obiskovanje verskih obredov	.03	.05*	.04	.02	.01	.06*	.01	.07**
članstvo v prostovoljnih org.	-.05	.01	.07*	.03	-.04	.07*	.06*	.05**
moč vezi v prostovoljnih org.	.09**	.10***	.01	.05*	.02	n.a.	.01	.07**
moč vezi na delovnem mestu	.06*	-.01	.03	-.03	.07**	n.a.	.01	.06**
R ²	.04	.04	.07	.07	.03	.06	.02	.05
Politična omrežja								
neformalna politična diskusija	.05	.02	-.01	.02	-.07**	-.03	-.08**	-.04
članstvo v političnih strankah	.08*	-.03	.02	.03	.03	-.04	-.00	.01
sodelovanje v org. nove politike	.02	.01	-.06*	-.00	.00	-.02	-.02	.02
neposredna politična akcija	-.11***	-.01	.01	-.01	.08**	-.03	-.04*	-.06**
politična orientacija	.00	.04*	-.03	.01	.07**	.00	.07**	.06**
R ²	.02	.01	.01	.01	.02	.00	.01	.01
Celotni model R² (N)	.18 (578)	.23 (1604)	.26 (808)	.13 (1368)	.21 (1003)	.14 (1339)	.16 (2695)	.22 (1128)

Opomba: V tabeli so prikazani standardizirani regresijski koeficienti.

Raven statistične značilnosti: *** 0.01, ** 0.05, * 0.10

Tabela 1 prikazuje individualne dejavnike, ki prispevajo k oblikovanju moči kolektivnih identitet, za vsako od sedmih držav. Neodvisne spremenljivke so razdeljene v pet skupin: demografski dejavniki, ki služijo kot kontrolne spremenljivke, kognitivne kompetence, zaupanje v institucije in ljudi, politična omrežja ter družbena omrežja in medosebno zaupanje. Delež pojasnjene variance je izračunan za celotni model in za vsak sklop spremenljivk posebej.

Rezultati analize potrjujejo, da je kolektivna identifikacija na splošno močnejša med ljudmi, ki so bolj vpeti v družbena omrežja in imajo višjo stopnjo medosebnega zaupanja. Pri tem najbolj izstopa integracija v lokalno okolje prek sosedskih omrežij in omrežij nudenja neformalne pomoči. Šibkeje, a še vedno statistično značilne vplive je najti tudi, ko gre za članstvo v prostovoljnih organizacijah in moč vezi s sočlani v prostovoljnih organizacijah.

Evropska pripadnost kot del skupne tendence h kolektivni identifikaciji je pogojena tudi z zaupanjem v institucije na različnih ravneh družbenega sistema. Tisti, ki na splošno izražajo močno kolektivno identifikacijo, zaupajo tako lokalnim institucijam kot institucijam na ravni EU. Očitno je, da gre za medsebojno dopolnjujoče in ne ogrožujoče identitete. Anketiranci, ki imajo visoko vrednost na dimenziji moč kolektivne identitete, evropskih institucij ne razumejo kot grožnje nacionalni suverenosti. Prav tako tudi na pripadnike drugih narodov ne gledajo kot na grožnjo lastni identiteti, saj na splošno zaupajo drugim ljudem.

Spremenljivke kognitivne kompetence v tem modelu nimajo statistično značilnih učinkov, saj niti izobrazba niti pogostost spremljanja političnih vsebin v medijih ne vplivata na moč kolektivne identifikacije. V kolikor je njun vpliv prisoten, je videti, da je močnejša kolektivna identifikacija značilna za anketirance z nižjo izobrazbo. Tudi demografske spremenljivke imajo šibko pojasnjevalno moč. Moč kolektivne identifikacije je le nekoliko bolj prisotna med ženskami in starejšimi prebivalci. Prav tako za tovrstno oblikovanje evropske identitete niso pomembne različne oblike politične mobilizacije skozi politična omrežja. Njihov učinek je ali nevtralen ali celo negativen. Kolektivna pripadnost, tudi pripadnost Evropi in svetu, je prisotna, ne da bi ljudje razpravljali o politiki in se udeleževali različnih oblik političnega delovanja, ki bi pričale o njihovem intenzivnem odnosu do političnih vprašanj.

Tabela 1: OBJEKT KOLEKTIVNE IDENTIFIKACIJE

	Slovenija	Nemčija-Z	Nemčija-V	Nizozemska	Švedska	Danska	Španija	Švica
Demografske lastnosti								
Starost	-.03	-.12***	-.08*	.04	.01	-.02	-.06**	-.03
Starost spol (ženske = 0)	-.06	.00	.07*	.00	-.06*	-.02	-.04*	-.07**
R ²	.00	.01	.01	.00	.00	.00	.01	.00
Kognitivna kompetenca								
izobrazba (terciarna)	.09*	.02	.08*	.04	.09*	.03	.06**	-.01
branje političnih vsebin v medijih	.04	.03	-.03	.01	.13**	.01	.05*	
R ²	.01	.00	.01	.00	.03	.00	.00	.00
Zaupanje v institucije/ljudi								
zaupanje v lokalne institucije	-.01	-.14***	-.23***	-.11**	-.06*	-.13***	-.19***	-.16***
zaupanje v institucije EU	.12*	.26***	.20***	.20***	.18***	.23***	.25***	.44***
zaupanje v ljudi na splošno	.02	.07**	.07*	-.03	.05*	.08**	-.03	.01
R ²	.02	.10	.10	.05	.04	.08	.09	.22
Družbena omrežja								
čas bivanja v soseski	-.18***	-.23***	-.13**	-.16***	-.19***	-.21***	-.10***	-.10***
nudenje neformalne pomoči	-.06	.01	-.07*	.01	-.02	-.03	.01	.01
obiskovanje verskih obredov	-.05	-.01	.01	.01	.03	.03	-.04*	.00
članstvo v prostovoljnih org.	.06	-.03	-.08*	.02	.00	-.05*	.05*	-.08**
moč vezi v prostovoljnih org.	-.01	-.06*	-.06*	-.04	.01	n.a.	.01	-.05*
moč vezi na delovnem mestu	.02	-.01	-.03	n.a.	-.02	n.a.	.02	.02
R ²	.04	.06	.03	.03	.03	.05	.02	.02
Politična omrežja								
neformalna politična diskusija	.14**	.09**	.16***	.13***	.04	.10**	.04*	.04
članstvo v političnih strankah	-.05	-.01	.01	-.09**	-.05*	.00*	-.05*	-.01
članstvo v org. nove politike	.00	.05*	.03	.07*	.00	.07**	-.00	-.01
neposredna politična akcija	.14**	.06*	-.07*	-.04	.05*	.04	.04*	.07*
politična orientacija	-.06	.01	-.03	-.07*	.03	.00	.05*	-.08**
R ²	.05	.01	.03	.04	.01	.02	.01	.02
Celotni model R² (N)	.14 (574)	.21 (1808)	.20 (804)	.13 (1345)	.12 (1033)	.14 (1338)	.12 (2659)	.26 (1190)

Opomba: V tabeli so prikazani standardizirani regresijski koeficienti.

Raven statistične značilnosti: *** 0.01, ** 0.05, * 0.10

Na drugi dimenziji, ki se nanaša na objekt kolektivne identifikacije, prihaja do razlikovanja med posamezniki, ki svoje identitete oblikujejo v smeri lokalnih oziroma relacijskih identitet, in drugimi, ki jih oblikujejo v smeri nadnacionalnih oziroma zamišljenih identitet. Razlogi za tovrstno razlikovanje naj bi bili predvsem v različnih kognitivnih kompetencah posameznikov, ki ne dopuščajo vsem, da bi razvili identifikacijo z abstraktnimi identitetami. Do nasprotja lahko prihaja tudi zaradi različnih pogledov na delovanje institucij na lokalni in evropski ravni, kjer niso vse institucije v očeh anketirancev zaznane kot zaupanja vredne. Medtem ko eni zaupajo lokalnim

institucijam in trdijo, da evropske institucije in politiki ne zastopajo njihovih interesov, drugi zaupajo evropskim institucijam in menijo, da so lokalne institucije koruptivne in neučinkovite v spopadanju s sodobnimi problemi, ki so v svoji osnovi nadnacionalni.

Tabela 2 prikazuje dejavnike kolektivne identifikacije na tej dimenziji. Tokrat niso v ospredju družbena, ampak politična omrežja. Posamezniki, ki aktivno sprejemajo ali zavračajo evropsko identiteto nasproti identitetam na nižjih ravneh, so vključeni v omrežja neformalne politične komunikacije med znanci in prijatelji. V manjši meri je izbor objekta identifikacije odvisen tudi od sodelovanja v različnih oblikah neposredne politične akcije (demonstracije, bojkoti, peticije) in v aktivnostih, ki jih organizirajo akterji »nove politike« (socialna gibanja, iniciative). V političnih omrežjih prihaja do mobilizacije in oblikovanja stališč, ki so usmerjena v podporo izključujočim identitetam.

Za pozitiven odnos do evropske pripadnosti je značilno visoko zaupanje v evropske institucije in zavračanje lokalnih institucij. V vseh preučevanih državah imajo koeficienti zaupanja v lokalne institucije negativen predznak, koeficienti zaupanja v evropske institucije pa pozitiven predznak, kar odraža izključujoč odnos do lokalnih in nadnacionalnih institucij med različnimi deli prebivalstva.

Politične stranke ne pripomorejo k oblikovanju evropske identitete in pripadnosti med svojim članstvom (koeficient ima negativni predznak). Njihova mobilizacija je prej usmerjena k skepticizmu in nezaupanju v evropske institucije in identitete. To je še posebej vidno v državah, kot so Nizozemska, Švedska in Španija, kjer desne politične stranke uspešno mobilizirajo antievropski sentiment. Izjema je Slovenija, kjer članstvo v političnih strankah prispeva k pozitivnemu odnosu do evropske identitete, in to skozi obe dimenziji kolektivne identifikacije. V Sloveniji evroskepticizem očitno še ni postal orodje mobilizacije volilnega telesa, kar se lahko spremeni na volitvah v evropski parlament leta 2014.

Kognitivne kompetence in demografske spremenljivke imajo znova šibek vpliv na odvisno spremenljivko. Tam, kjer so koeficienti statistično značilni, je videti, da sta evropska in globalna identifikacija močnejše prisotni med posamezniki z višjo izobrazbo in mlajšimi, identitete na nižjih ravneh pa med nižje izobraženimi in starejšimi.

Sklep: evropska identiteta med družbenimi in političnimi procesi

V članku smo izhajali iz konstruktivističnega pristopa, ki zagovarja stališče, da so kolektivne identitete konstruirane. Primordialne vsebine, vključno s skupno kulturo, zgodovino, jezikom in religijo, so material v rokah političnih aktivistov, elit in držav, ki znajo majhne kulturne razlike

prikazati kot usodne in v veliki kulturni raznolikosti najti moment zgodovinske povezanosti. Vendar namen članka ni bil samo potrditi veljavnost konstruktivizma v pogledih na kolektivno identiteto, pač pa tudi opozoriti na družbene meje zamišljanja skupnosti in konstruktivističnega pristopa, ne da bi ob tem zdrsnili v primordialni pristop. Zato v članku zagovarjamo stališče, da je ob imaginativnosti kulturnih kreatorjev ter mobilizacijski moči političnih aktivistov in birokratov za razvoj kolektivnih identitet pomembna tudi vključenost ljudi v družbena omrežja. Da bi lažje razumeli vlogo omrežij v razvoju kolektivnih identitet, je potrebno najprej na konceptualni ravni vzpostaviti razliko med *identično* in *kolektivno* posedovanim vedenjem, saj samo zadnje prispeva k razvoju občutij pripadnosti in solidarnosti, ki so konstitutivni element kolektivne identitete. Presentacija razlik in podobnosti v medijih te produktivne vloge nima, ob njej je potrebna še določena stopnja družbene integracije. Vključenost posameznikov v družbena omrežja kolektivno identiteto napolni s solidarnostnim momentom, medtem ko vključenost v politična omrežja in politična komunikacija določata izbor objekta kolektivne identifikacije.

Z empirično analizo, ki smo jo izvedli v članku, smo pokazali, da opisana mehanizma učinkujeta tudi v primeru oblikovanja evropske identitete. Na moč identifikacije z Evropo vpliva vključenost v družbena omrežja, s čimer se potrjuje Shilsov argument o relacijski vpetosti zamišljenih skupnosti in potencialno dopolnjujočem odnosu identitet na različnih ravneh. Kolektivno posedovanje vednosti o evropskih integracijskih procesih, skupaj s splošno mero zaupanja, tako v institucije kot v ljudi na splošno, prispeva k občutkom kolektivne pripadnosti na vseh ravneh.

Na drugi strani pa vključenost v politična omrežja, v katerih se odvija neformalna politična komunikacija, vpliva na selektivno identifikacijo, ki se izraža skozi tendenco k identifikaciji, bodisi z identitetami na višjih bodisi na nižjih ravneh. Čeprav to nasprotje sovпада z Deuschovo tezo o izključujočem odnosu med konkretnimi in abstraktnimi identitetami, v naši analizi ni videti potrditve za tezo, da bi k izključujočemu odnosu prispevale kognitivne kompetence. Zanj so odgovorni predvsem procesi politične komunikacije in selektivno institucionalno zaupanje, kjer del populacije, ki zaupa lokalnim institucijam, ne zaupa hkrati tudi evropskim institucijam, in obratno.

Čisto na koncu: o pomenu družbenih in političnih procesov za oblikovanje kolektivnih identitet je treba razmišljati tudi v luči novejših ugotovitev o upadanju socialnega kapitala v razvitih zahodnoevropskih državah (Putnam, 2004), še posebej med mladimi (Ipsos Mori, 2013). Ob zmanjšanem zaupanju v druge ljudi na splošno in manjši vključenosti v široka družbena omrežja je ključni vzvod za oblikovanje kolektivnih identifikacij v rokah političnih institucij in akterjev. Kolektivna identiteta, ki ne črpa iz

družbene integracije, pa je mnogo bolj občutljiva za nihanja v institucionalnem zaupanju ter odprta za instrumentalizacijo kolektivnih občutij s strani različnih političnih akterjev.

LITERATURA

- Anderson, C. J. in K. Kaltenthaler (1996): The dynamics of public opinion towards the European integration. *European Journal of International Relations* (2): 175–199.
- Anderson, C. J. in M. S. Reichert (1995): Economic benefits and support for membership in the EU. *Journal of Public Policy* (15): 231–249.
- Anderson, B. (1983): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso.
- Barker, A. (2013): Poll backlash expected amid marked hostility to migrants in big EU states. *Financial Times*, 19. oktober 2013.
- Bednar, J., J. Ferejohn in G. Garrett (1996): The politics of European federalism. *International Review of Law and Economics* (16): 279–294.
- Berman, S. (1997): Civil society and the collapse of the Weimer republic. *World politics* (3): 401–429.
- Brewer, M. B. (1993): Social identity, distinctiveness, and in-group homogeneity. *Social Cognition* (11): 150–164.
- Brewer, M. B. (1999): Multiple identities and identity transition: Implications for Hong-Kong. *International Journal of Intercultural Relations* (23): 187–197.
- Brubaker, R. in F. Cooper (2000): Beyond identity. *Theory and Society* (29): 1–47.
- Burgoon, B. (2012): Inequality and anti-globalization backlash by political parties. *European Union Politics* (3): 408–435.
- Calhoun, C. (2004): The democratic integration of Europe: interests, identity and the public sphere. *Dostopno na: Eurozine, www.eurozine.com*. Dostop 20. 11. 2013.
- Calhoun, C. (1991): Indirect relationship and imagined communities: large-scale social integration and the transformation of everyday life. V: P. Bourdieu in J. S. Coleman (ur.) *Social Theory for a Changing Society*. Boulder: Westview Press.
- Calhoun, C. (1994): Social theory and the politics of identity. V: C. Calhoun (ur.) *Social Theory and the Politics of Identity*. Cambridge, Mass.: Blackwell Publishers.
- Deflem, M. in F. Pampel (1996): The myth of post-national identity: popular support for European integration. *Social Forces* (1): 119–143.
- De Master, S. in M. Le Roy (2000): Xenophobia and the European Union. *Comparative Politics* (4): 419–436.
- Deutsch, K. (1966): *Nationalism and Social Communication*. New York: John Wiley.
- Díez, M. in P. Gutiérrez (2001): Nested identities: national and European identity in Spain. *Ethnic and Racial Studies* (24): 753–778.
- Duchesne, S. in A. F. Frogner (1995): Is there a European identity? V: O. Niedermayer in R. Sinnot (ur.) *Public Opinion and Internationalized Governance*. Oxford: Oxford University Press.

- Eichenberg R. C. in R. J. Dalton (1993): Europeans and the European community? The dynamics of public support for European integration. *International Organization* (4): 507–534.
- Eichenberg, R. C. in R. J. Dalton (2007): Post-Maastricht blues: The transformation of citizen support for European integration 1973–2004. *Acta Politica* (42): 128–152.
- Gabel, M. (1998a): *Interests and Integration: Market Liberalization, Public Opinion, and European Union*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Gabel, M. (1998b): Public support for European integration: An empirical test of five theories. *Journal of Politics* (60): 333–354.
- Gabel M. in H. Palmer (1995): Understanding variation in public support for European integration. *European Journal of Political Research* (1): 3–9.
- Gabel, M. in G. Whitten (1997): Economic conditions, economic perceptions, and public support for European integration. *Political Behaviour* (19): 81–96.
- Glendinning, S. (2013): Europe should reject Jürgen Habermas' vision of a federal European state and instead create an enduring association between sovereign nations. Dostopno na blogu EUROPP-LSE <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2013/09/03/europe-should-reject-jurgen-habermas-vision-of-a-federal-european-state-and-instead-create-an-enduring-association-between-sovereign-nations/>. Dostop 20. 11. 2013.
- Gould, R. V. (1991): Multiple networks and mobilization in the Paris commune, 1871. *American Sociological Review* (6): 716–729.
- Habermas, J. (2013): Democracy, Solidarity, and the European Crisis. Lecture on European Union, KU Leuven. Dostopno na blogu Political Theory – Habermas and Rawls: <http://habermas-rawls.blogspot.com/2013/04/habermas-lecture-on-european-union.html>. Dostop 20. 11. 2013.
- Hooghe, L. in G. Marks (2004): Does identity or economic rationality drive public opinion on European integration? *Political Studies*, 415–420.
- Hooghe, L. in G. Marks (2008): A Postfunctional theory of European integration: From permissive consensus to constraining dissensus. *British Journal of Political Science* (39): 1–23.
- Iglič, H. (2010a): The relational basis of attachment to Europe. V: Van Deth, J. W. (ur.) in W. A. Maloney (ur.): *Civil Society and Activism in Europe: Contextualising Engagement and Political Orientations*. London: Routledge.
- Iglič, H. (2010b): *Evropska identiteta in Slovenci*. Raziskovalno poročilo.
- Inglehart, R. (1970): Cognitive mobilization and European identity. *Comparative Politics* (3): 45–70.
- Ipsos Mori, Social Research Institute (2013): *Generations*. <http://www.ipsos-mori-generations.com/Trust>. Dostop 25. 1. 2014.
- Kitschelt, H. in A. J. McGann (1995): *The Radical Right in Western Europe*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Kosłowski, R. (1999): A constructivist approach to understanding the European Union as a federal polity. *Journal of European Public Policy* (6): 561–578.
- Kriesi, H. in dr. (2006): Globalization and the transformation of the national political space: six European countries compared. *European Journal of Political Research* (45): 921–957.

- Kriesi, H. (2008): Rejoinder to Liesbet Hooghe and Gary Marks, A Postfunctional theory of European integration: From permissive consensus to constraining dissensus. *British Journal of Political Science* (39): 221–224.
- Lubbers, M., M. Gijsberts in P. Scheepers (2002): Extreme right-wing voting in Western Europe. *European Journal of Political Research* (3): 345–378.
- Lubbers, M. in P. Scheepers (2010): Diverging trends in euro-scepticism in countries and regions of the EU 1994–2004. *European Journal of Political Research* (6): 787–817.
- McLaren, L. M. (2002): Public support for the European Union: Cost/benefit analysis or perceived cultural threat. *The Journal of Politics* (64): 551–566.
- Mudde, C. (2013): Contrary to popular opinion, Europe has not seen a sharp rise in far-right support since the start of the crises. Dostopno na blogu EUROPP-LSE <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/category/authors/cas-mudde/>. Dostop 20. 11. 2013.
- Putnam, R. D. (2004): *Democracies in flux: The evolution of social capital in contemporary society*. Oxford: Oxford University Press.
- Shaw, J. (1999): Postnational constitutionalism in the European Union. *Journal of European Public Policy* (6): 579–597.
- Special Eurobarometer: New Europeans (2010): Raziskovalno poročilo. Dostopno na: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_346_en.pdf. Dostop 20.11.2013.
- Standard Eurobarometer (1990–2013): Raziskovalna poročila. Dostopno na spletni strani: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm. Dostop 20.11.2013.
- Traynor, I. (2013): Crises for Europe as trust hits record low: poll in European Union's six biggest countries finds Euroscepticism is soaring amid bailouts and spending crises. *The Guardian*, 24. april 2013.
- Shils, E. (1991): Comments. V: P. Bourdieu (ur.) in J. S. Coleman (ur.) *Social Theory for a Changing Society*. Boulder: Westview Press.
- Smith, A. D. (1992): National identity and the idea of European unity. *International Affairs* (68): 55–76.
- Van der Brug, W., M. Fennema in J. Tillie (2005): Why some anti-immigrant parties fail and others succeed: A two step model of aggregate electoral support. *Comparative Political Studies* (38): 537–573.
- Van Deth, J. W. (ur.), J. R. Montero (ur.) in A. Westholm (ur.) (2007): *Citizenship and Involvement in European Democracies: A Comparative Analysis*. London: Routledge.
- Werts, H., P. Scheepers in M. Lubbers (2012): Euro-scepticism and radical right-wing voting in Europe, 2002–2008: Social cleavages, socio-political attitudes and contextual characteristics determining voting for the radical rights. *European Union Politics* (2): 183–205.
- White, H. (1992): *Identity and Control: A Structural Theory of Social Action*, Princeton: Princeton University Press.